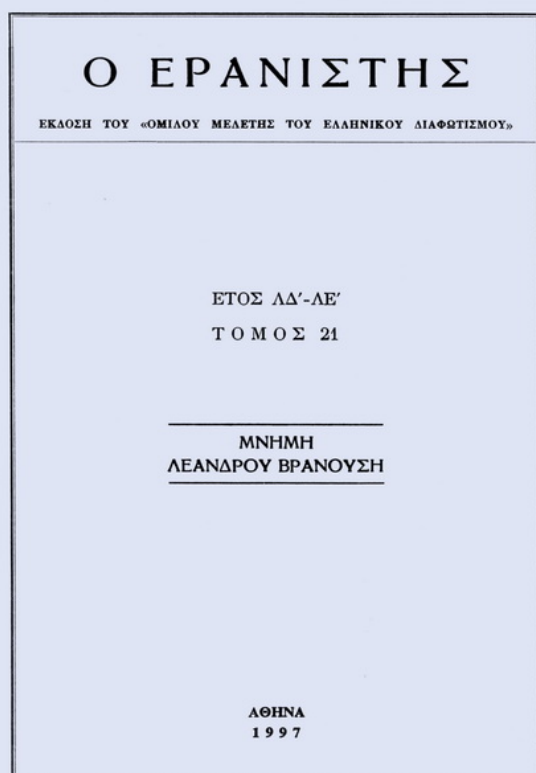

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Η πολυσημία των συμβόλων και το «Ρόπαλον του Ηρακλέους» του Ρήγα

Λουκία Δρούλια

doi: [10.12681/er.208](https://doi.org/10.12681/er.208)

To cite this article:

Δρούλια Λ. (1997). Η πολυσημία των συμβόλων και το «Ρόπαλον του Ηρακλέους» του Ρήγα. *The Gleaner*, 21, 129–142. <https://doi.org/10.12681/er.208>

Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟ “ΡΟΠΑΛΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ” ΤΟΥ ΡΗΓΑ

ΣΕ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ — ἴσως ἦταν καὶ ἡ τελευταία ποὺ δημοσίευσε— ὁ Λέανδρος Βρανούσης, τοῦ ὁποίου τιμοῦμε σήμερα τὴ μνήμη καὶ τὴν ἀνεκτίμητη προσφορά στὴ νεοελληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, παρουσίασε τὰ σύμβολα ποὺ εἶχε ἐπιλέξει ὁ Ρήγας γιὰ νὰ δώσει τὸ στίγμα τῶν πολιτικοῦδεολογικῶν του θέσεων καὶ τῶν ὁραμάτων του.¹ Βαθὺς γνώστης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ὁ Βρανούσης, στὴ μελέτη αὐτή, συγκέντρωσε, διερεύνησε καὶ σχολίασε μὲ ἐμβρίθεια, ἀπόρροια πολλῶν προηγουμένων προσεγγίσεων του στὸ θέμα, ὅλη τὴν πληροφόρηση ποὺ μποροῦσαν νὰ προσφέρουν τὰ μέχρι σήμερα γνωστά στὴν νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία στοιχεῖα. Παρέμεινε, ὡστόσο, ὡς αἶτημα τοῦ συγγραφέα ὁ ἐντοπισμὸς τῶν εἰκονογραφικῶν προτύπων ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ρήγας: «Οἱ παρὰ πέρα ἔρευνες γύρω σ’ αὐτὸ τὸ θέμα», σημειώνει, «θὰ μᾶς δείξουν κάποτε ποῦ ἀκριβῶς (σὲ ποιά βιβλία ἢ γκραβοῦρες τῆς ἐποχῆς) βρῆκε ὁ Ρήγας τὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα τῶν ἀρχαιοελληνικῶν παραστάσεων ποὺ περιβάλλουν τὸν τίτλο τῆς μεγάλης Χάρτας (σκηνὲς ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, μιὰ ἀναπαράσταση θυσίας στὸ βωμὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, Ἀμαζονομαχία κ.ἄ.) —εἰκονογραφικὰ πρότυπα ποὺ ἐκεῖνος ἀσφαλῶς τὰ διάλεξε...». Καὶ καταλήγει στὸν συλλογισμό πὼς «Ὅταν ἐπισημάνουμε ποιά ἀκριβῶς ἦταν τὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα ποὺ εἶχε ὑπ’ ὄψη του ὁ Ρήγας, ἴσως νὰ βροῦμε ἐκεῖ μέσα καὶ κάτι σχετιζόμενο εἰδικώτερα μὲ τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους».²

Εἶναι φυσικὰ γνωστὸ ὅτι τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους ἦταν τὸ σύμβολο ποὺ διάλεξε ὡς ἔμβλημα ὁ Ρήγας· τὸ εἶχε, καθὼς ἀποδεικνύεται, τυπώσει ὡς ξυλογραφία στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ του ἐντύπου *Νέα*

1. Λ. Βρανούσης, «Ἡ σημαία, τὸ ἐθνόσημο καὶ ἡ σφραγίδα τῆς “Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας” τοῦ Ρήγα», *Δελτίον Ἑραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἑταιρίας Ἑλλάδος*, ἀρ. 8. *Πρακτικὰ Ἀ’ Πανελληνίου Συνμποσίου Γενεαλογικῆς καὶ Ἑραλδικῆς Ἐπιστήμης* (24-26 Νοεμβρίου 1986), Ἀθήνα 1992, σ. 347-388.

2. *Αὐτ.*, σ. 365, 367.

πολιτική διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας πού, ὅμως, δὲν διασώθηκε παρὰ μόνον σὲ χειρόγραφη μορφή, σὲ ἀντίγραφα ἢ μεταφράσεις.³ Τὸ ρόπαλο παριστάνεται ἐδῶ σὲ ὀριζόντια θέση, ἀπὸ ἐπάνω του φέρει τρεῖς σταυροὺς καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του τὴν ἐπιγραφή *Ἐλευθερία - Ἰσοτιμία - Ἀδελφότης*, ἐνῶ στὴν ἐξωτερικὴ περιφέρεια σημειώνεται ἡ ἐπιγραφή *Ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδος*.⁴ Τὸ ἔμβλημα αὐτὸ ὅριζε ὁ Ρήγας ὅτι ἦταν «ἡ σημαία⁵ ὅπου βάνεται εἰς τὰ μπαϊράκια καὶ παντιέρες τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας». Στὸ ἴδιο Παράρτημα τοῦ Συντάγματος, τὸ ὅριζε ἐπίσης ὡς ὑποχρεωτικὸ σῆμα, τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ φοροῦν ὅλοι οἱ πολῖτες. Κατὰ τὸν Βρανούση, τὸ σχετικὸ ἄρθρο: «Κάθε Ἕλλην καὶ Ἑλληνίς, ὁμοίως καὶ κάθε κάτοικος τῆς Δημοκρατίας ταύτης, πρέπει νὰ φορῇ εἰς τὴν περιγραφειομένην του ἢ εἰς τὴν σκούφιαν του ἓν παρόμοιον ρόπαλον, καθὼς εἶναι εἰς τὴν ἀρχὴν, γραμμένον ἢ κεντημένον εἰς ἄσπρον πανί, ἢ ἃς εἶναι καὶ ἀπὸ πάφιλον. Τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον τοῦ νὰ γνωρίζωνται οἱ ἐλεύθεροι δημοκράται καὶ ἰσότημοι ἀδελφοί»,⁶ ἀποτελεῖ, μὲ κάποιες παραλλαγές, μετάφραση τῶν ἀντίστοιχων γαλλικῶν διατάξεων πού εἶχαν ἐπιβάλει τὴν τρίχρωμη κοκάρδα.⁷

Ἀλλὰ τί ἀκριβῶς συμβολίζει γιὰ τὸν Ρήγα τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἑρακλέους, τὸ ὁποῖο ἐπέλεξε ὡς ἐθνόσημο; Στὸ Παράρτημα τοῦ Συντάγματος δὲν δίνει καμιά σχετικὴ ἐξήγηση, ὅπως εἶχε κάνει γιὰ τὰ τρία χρώματα τῆς σημαίας του.⁸ Γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁ Βρανούσης

3. Αὐτ., σ. 351.

4. Αὐτ., σ. 357 κ.ε.

5. Ὅπως διευκρινίζει καὶ ὁ Βρανούσης, ἡ λ. «σημαία» χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ρήγα στὴ σημασία τοῦ ἐμβλήματος, «αὐτὸ πού λέμε σήμερα ἐθνόσημο», ὁ.π., σ. 357 καὶ σημ. 12.

6. Αὐτ.

7. Ὁ Βρανούσης (ὁ.π., σ. 368) ἀμφισβητεῖ τὴν ἀκρίβεια τῆς περιγραφῆς πού διασώζει ὁ Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, Νάυπλιο 1834, σ. 91, σημ. β', πὼς ὁ Ρήγας «ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ μέλλοντος Κινήματος ἔφερε καὶ Σφραγίδα Ἑθνικὴν, σημειώνουσαν τρία Ρόπαλα, φέροντα τὸ καθὲν ἀνὰ τρία σημεῖα τοῦ Σταυροῦ» καὶ στὴν περιφέρειά της τὴν ἐπιγραφή: *Ὑπὲρ Πίστεως, Πατρίδος, Νόμων καὶ Ἐλευθερίας*.

8. Πρβ. Βρανούσης, ὁ.π., σ. 354: «—Τὸ κόκκινον σημαίνει τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ αὐτεξουσίτητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Τὸ ἐμεταχειρίζοντο οἱ προπάτορές μας ὡς ἔνδυμα τοῦ πολέμου, θέλοντες νὰ μὴ φαίνωνται αἱ πληγαὶ ὅπου ἔτρεχον αἷμα, διὰ νὰ μὴ δειλιῶσιν οἱ στρατιῶται. —Τὸ ἄσπρον σημαίνει τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἡμῶν ἀφορμῆς κατὰ τῆς Τυραννίας.— Τὸ μαῦρον σημαίνει τὸν ὅπρὸς τῆς πατρίδος καὶ Ἐλευθερίας ἡμῶν θάνατον...».

μᾶς παραπέμπει στήν Χάρτα πού τυπώθηκε τὸ 1797 καὶ στήν ἐπεξήγηση πού δίνεται ἐκεῖ. Στὴν Χάρτα ὁ Ἑρακλῆς ἐμφανίζεται σὲ μιὰ εἰκόνα Ἀμαζονομαχίας καὶ ἑνδεκα φορὲς σὲ ἀπεικονίσεις ἀρχαίων νομισμάτων. Τὸ ρόπαλο, ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραστάσεις του μὲ τὸν Ἑρακλῆ πέντε φορὲς —μία στὴν Ἀμαζονομαχία καὶ τέσσερις σὲ ἀπεικονίσεις νομισμάτων— ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλους συνδυασμούς: σὲ νομίσματα τρεῖς φορὲς (τὴ μιὰ φορὰ τοποθετημένο ὀριζόντια, θυμίζοντας τὸ ἐμβλημα τοῦ Ρήγα), καὶ τὸ σημαντικότερο, χρησιμοποιεῖται ὡς αὐτοτελὲς σύμβολο πάνω στὸν ἱστοριογεωγραφικὸ αὐτὸ χάρτη.⁹ Σύμφωνα μὲ τὴν *Ἐξήγησι τῶν ἐν τῷ χάρτι σημείων*, τὸ ρόπαλο συμβολίζει τὴν *Ἑλληνικὴ δύναμι*, ὅπως λόγου χάρη ἡ σάγαρις (ἓνας ἀμφίστομος πέλεκυς στὴν ἄκρη ἐνὸς κοντοῦ δόρατος) συμβολίζει τὴν περσικὴ δύναμη. Τὰ σύμβολα αὐτὰ τοποθετοῦνται πάνω στὴν Χάρτα κοντὰ σὲ τοπωνύμια γνωστὰ στὴν ἱστορία ἀπὸ τὶς μάχες ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ τοὺς Πέρσες. Τὸ ρόπαλο χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ὡς σύμβολο στὸν κατάλογο τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας πού παραθέτει ὁ Ρήγας: ἐδῶ μπαίνει πρὶν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου σημειώνεται ἓνας σταυρὸς καὶ μπρὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν Ὁθωμανῶν σουλτάνων ἡ ἡμισέληνος.

Ἀλλὰ πράγματι ἀντιπροσωπεύει τὸ ρόπαλο τοῦ Ρήγα μόνον τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ δύναμη σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν περσικὴ ἢ φορτίζεται καὶ μὲ ἄλλους συμβολισμούς; Ὁ Βρανούσης, ἀναζητώντας τὶς πηγὲς ἀπ' ὅπου ἐμπνεύσθηκε ὁ Ρήγας τὴν ἐξεικόνιση τοῦ Ροπάλου, θὰ περιγράψει τὶς ἀπεικονίσεις του στὴ μεγάλη Χάρτα τῆς Ἑλλάδας προσθέτοντας ταυτόχρονα ὅτι πολλὰ νομίσματα τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἰδιαίτερα τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἔφεραν τὴν παράσταση τοῦ Ἑρακλῆ στὴ μιὰ ὕψη καὶ τοῦ ροπάλου στὴν ἄλλη, γεγονὸς πού σημαίνει ὅτι ὁ Ρήγας εἶχε, ἢ μποροῦσε νὰ ἔχει, ὑπόψη του πολλὰς εἰκονογραφικὰς παραστάσεις ἀπ' ὅπου νὰ ἀντλήσει τὴν ἐμπνευσή του.¹⁰ Ἐννοεῖ, φυσικά, εἰκονογραφικὰς πα-

9. Βλ. ἀναλυτικὸν κατάλογο τῶν νομισμάτων στοῦ Γ. Λάιου, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα», *ΔΙΕΚΕ* 14 (1960) 253-275.

10. Α. Βρανούσης, *ὁ.π.*, σ. 383. Γενικότερα, γιὰ τὶς παραστάσεις ἀρχαίων θεμάτων πού εἶχε ὁ Ρήγας ὑπόψη του, βλ. τὴν ἐργασία τῆς Ὁλγας Γκράτζιου, «Τὸ μόνόφυλλο τοῦ Ρήγα τοῦ 1797. Παρατηρήσεις στὴ νεοελληνικὴ εἰκονογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», *Μνήμων* 8 (1980-82) 130-149. Ἐντοπίζονται ἐδῶ τὰ εἰκονιστικὰ πρότυπα πού ἀκολούθησε ὁ Ρήγας γιὰ τὴ σύνθεση τῆς εἰκονογραφίας αὐτῆς, πρότυπα πού ὁδηγοῦν, μέσω χαρακτηριστικῶν ἔργων, στὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'.

ραστάσεις από την ελληνική αρχαιότητα, όπου ο 'Ηρακλής και οι ἄθλοι του αποτελοῦν πολὺ συχνὰ θέμα εἰκαστικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἀναφορᾶς. Ταυτόχρονα, ὡς πρὸς τὸν 'Ηρακλῆ καὶ τὸ ρόπαλο, σημειώνει ὅτι εἶναι φανερό πὼς συμβολίζουν «τὴν ἀδάμαστη ἀλκὴ τῶν 'Ελλήνων καὶ τὴν ἴδια τὴν 'Ελλάδα, ἐνῶ ἡ ἀσιάτισσα 'Αμαζόνα, ποὺ ἔχει τραπεῖ σὲ φυγῇ, καὶ ὁ λογχοφόρος διπλὸς πέλεκυς τῶν Περσῶν, τὸν ὁποῖο κρατάει στὸ δεξιὸν χέρι, συμβολίζουν τὴν 'Ασία. Σύμβολα καὶ ἀλληγορίες», καθὼς σημειώνει, «μὲ πολὺ εὐγλωττο τὸ ἐθνεγερτικὸ τους μήνυμα».¹¹

Κρατᾶμε, λοιπόν, τὸ ἐθνεγερτικὸ μήνυμα ποὺ προσφέρει κατ' ἀρχὰς τὸ Ρόπαλον τοῦ 'Ηρακλέους, τὸ σύμβολο αὐτὸ τῆς «ἐλληνικῆς ἀλκῆς, τῆς ἰδίας τῆς 'Ελλάδας», στὴ σύγκρουσίν της μὲ τὴν 'Ασία, μὲ τὴν 'Οθωμανικὴ αὐτοκρατορία στὴ μεταγενέστερη αὐτὴ ἐποχῇ. Συχνὰ συναντᾶμε, ἄλλωστε, αὐτὴν τὴν παραβολή: νὰ ἀποκαλοῦνται Πέρσες οἱ 'Οθωμανοὶ Τοῦρκοι, οὐσιαστικὰ νὰ ταυτίζονται στίς συνειδήσεις οἱ ἀσιατικοὶ αὐτοὶ ἀντίπαλοι τοῦ ἐλληνισμοῦ. 'Ωστόσο δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ Ρόπαλον τοῦ 'Ηρακλέους δὲν ἐκπροσωπεῖ μόνον τοὺς 'Ελληνες· κάθε «κάτοικος τῆς Δημοκρατίας ταύτης» πρέπει, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, νὰ φορεῖ τὸ σῆμα. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια τὸ ρόπαλο ἀποτελεῖ σύμβολο μιᾶς εὐρύτερης κοινότητος ἀνθρώπων, τῶν κατοίκων τῆς Δημοκρατίας, τῆς 'Ελληνικῆς Δημοκρατίας, εἴτε πρόκειται γιὰ 'Ελληνες, γιὰ Βουλγάρους, γιὰ 'Αλβανούς, Βλάχους, 'Αρμένιους, Τούρκους ἢ γιὰ κάθε ἄλλο γένος ποὺ συναποτελοῦν τὸν «αὐτοκρατορᾶ», τὸν αὐτεξούσιο, δηλαδή, λαὸ γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ριζοσπαστικὸ κίνημα τοῦ Ρήγα ὀργανώνει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν τυραννικὸ ζυγὸ καὶ προετοιμάζει τὴν Πολιτικὴν του Διοίκησιν σύμφωνα μὲ τὰ Δίκαια τοῦ 'Ανθρώπου.

Φυσικὰ δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Ρήγας εἶχε αὐτὸν τὸν προβληματισμό. Αὐτό, ὅμως, ποὺ γνωρίζουμε μὲ ἀσφάλεια εἶναι ὅτι, ὁραματιζόμενος μιὰ φιλελεύθερη κοινωνία, καταστρώνει τὰ ἐπαναστατικὰ καὶ ἀπελευθερωτικὰ του σχέδια ἔχοντας ὡς πρότυπα, πέρα ἀπὸ τὸ πολιτικοῖδεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ριζοσπαστικοῦ Διαφωτισμοῦ, τὴν ὀργάνωση τῆς Δημοκρατικῆς Γαλλίας ποὺ βγῆκε μέσα ἀπὸ τὴν μεγάλη 'Επανάσταση· ἐννοοῦμε τὰ γαλλικὰ Συντάγματα τοῦ 1793 καὶ τοῦ 1795 καὶ ἀκόμα τὰ νέα γαλλικὰ σύμβολα, τὴν τρίχρωμη σημαία καὶ τὴν τρίχρωμη κοκάρδα. "Αν, ὅμως, γιὰ τὴ σημαία του ἐπηρεάζεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ γαλλικὴ —καὶ ἄλλες ἄλλωστε νεοσύστατες δημοκρατίες μιμήθηκαν τότε τὴν τριχρωμία τῆς γαλλικῆς σημαίας, ἡ ὁποία ἀντικατέστησε τὴ λευκὴ στίς 21 'Οκτω-

11. Βρανούσης, ὁ.π., σ. 364.

βρίου 1790—, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ σῆμα ποὺ ἔπρεπε νὰ φοροῦν οἱ κάτοικοι τῆς Δημοκρατίας γιὰ νὰ «γνωρίζονται οἱ ἐλεύθεροι πολῖται καὶ ἰσότιμοι ἀδελφοί». ¹² Γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, ὅπως εἴπαμε, ὁ Ρήγας ἐπιλέγει τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἑρακλέους. Πῶς, ὅμως, ὁδηγεῖται σ' αὐτὴν τὴν ἐπιλογή; Εἶναι δική του πρωτότυπη σκέψη, συμφύης μὲ τὸν πόθο του νὰ διασυνδέσει τὸν νεότερο ἑλληνισμό μὲ τοὺς ἀρχαίους προγόνους, νὰ ἐπαναφέρει δηλαδὴ στὴ μνήμη τῶν νεοτέρων τὸ ἀρχαῖο κλέος· προσπάθεια ποὺ ἀναδύεται τόσο ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς παραστάσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἐμπλούτισε τὴ μεγάλη Χάρτα ἢ ἀκόμα τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ τύπωσε; Φυσικὸ εἶναι ἡ σκέψη μας νὰ ὁδηγηθεῖ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Ὡστόσο, σ' ἓνα κλίμα τόσο βαθιὰ φορτισμένο ἀπὸ τὴ μεγάλη γαλλικὴ «μεταβολή», θὰ ἦταν ἐξίσου φυσικὸ νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ σ' ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐμβλήματος τὸ πρότυπο, τὸ ὁποῖο νὰ συνδέει ἐνδεχομένως πολλαπλὲς τάσεις, πολλαπλοὺς συμβολισμούς.

Μιὰ συστηματικὴ ἔρευνα στὸ χῶρο τῶν συμβόλων τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα μᾶς φέρνει κατευθεῖαν στὸν Ἑρακλῆ καὶ τὸ ρόπαλό του. Θέμα ποὺ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα στὴ Δύση ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ὡς τὸν 20ὸ αἰώνα, ὁ Ἑρακλῆς καὶ οἱ ἄθλοι του ἀποτελέσαν ἐμπνευση τῆς μεγάλης τέχνης, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἀποτυπώθηκαν ἐπανειλημμένα σὲ μετάλλια, σὲ σήματα, σὲ νομίσματα καὶ σὲ σφραγίδες. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσει κανεὶς στὶς ἀποτυπώσεις αὐτὲς τὴν πολυσημία τῶν παραστάσεων τοῦ Ἑρακλῆ· οἱ ἐκάστοτε συμβολισμοὶ τοὺς γίνονται κατανοητοὶ ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται μὲ τὴν ἐπιβολή, ὥστόσο, τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ χαράσσονταν στὴν περιφέρειαν.

Ὁ μῦθος τοῦ ἥρωα προσφερόταν γιὰ ἀλληγορικὲς παραστάσεις, ἀφοῦ παρουσιάζεται ὡς ὁ νικητὴς τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνος ποὺ μὲ πολλὰς ταλαιπωρίες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ ρώμη καὶ τὸ θάρρος του κατατροπώνει τὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ ἐξυπηρετώντας τὰ δίκαια αἰτήματα, δαμάζει τὴν φύση ὑπο-

12. Ἡ ἐπαναστατικὴ κοκάρδα καὶ ἡ γαλλικὴ σημαία πῆραν τὰ χρώματά τους ἀπὸ τὸ λευκὸ τῆς βασιλικῆς σημαίας καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἐρυθρὸ καὶ τὸ κυανὸ τῆς πόλης τοῦ Παρισιῦ. Θυμίζουμε ἐπίσης ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ἀργότερα, στίς 15 frimaire an VII (5 Δεκεμβρίου 1798), ἡ ἐφημερίδα *Moniteur*, τὸ Συμβούλιο τῶν Πεντακοσίων ἀντιμετώπιζε τὴ δυνατότητα νὰ τιμωροῦνται ὅσοι [Γάλλοι] δὲν φοροῦσαν τὴν [τρίχρωμη] ἐθνικὴ κοκάρδα ἐνῶ, ἀντίθετα, νὰ ἀπαγορεύεται νὰ τὴν φοροῦν οἱ ξένοι, βλ. σχετικὰ Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 1984, σ. 81.

χρεώνοντάς την να εξυπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπο καὶ φθάνει νὰ καταλάβει, ὡς ἡμίθεος, μιὰ θέση στὸ πᾶνθεον τῆς ἀθανασίας. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις τὸν παρουσιάζουν καὶ ὡς ἄνθρωπο τοῦ διαλόγου μὲ εὐρεία καλλιέργεια καὶ ὡς μουσαγέτη· φθάνει, μάλιστα, νὰ παραλληλιστεῖ μὲ τὸν Χριστό.¹³ Φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Θηβαῖος Ἡρακλῆς καὶ τὸ ρόπαλό του δὲν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ μυθολογία. Ὁ μῦθος καὶ ἡ λατρεία του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν πολὺ διαδεδομένα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, ὅπου συχνὰ συγχωνεύθηκαν μὲ τοπικοὺς μύθους καὶ θεοὺς. Ὁ Ἡρακλῆς, λόγου χάρη, θεωρήθηκε πατέρας τοῦ Κέλτου, τοῦ γενάρχη τῶν Κελτῶν,¹⁴ ἐνῶ στὴ Γαλλία σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μετέπειτα εἶναι παρὼν ὁ «γαλατικὸς» Ἡρακλῆς ἢ *Hercule gaulois*, ὅπως ὀνομάζεται ὁ ἥρωας, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν παρουσία του στὴ Γαλλία.¹⁵ Ὅμως ἐδῶ, στὴ σύντομὴ αὐτὴ ἀναδρομὴ, δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε ἀναλυτικὰ σὲ ὅλες τὶς μαρτυρίες ποὺ στοιχειοθετοῦν αὐτὴν τὴν παρουσία. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ἡ μεταγενέστερη δεξιότης του καὶ οἱ προσαρμογὲς κάθε φορὰ στὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς.

Ὁ Ἡρακλῆς ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης χρησιμοποιοῦντο ὡς κατάλληλο ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς κατέχοντες ἐξουσία ἡγεμόνες καὶ τὸ ρόπαλό του ἦταν σύμβολο τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐξουσίας. Ἐτσι, καθὼς ἔχει κιόλας διαπιστωθεῖ,¹⁶ ἐπιβιώνει ἡ ἀρχαϊκὴ παράδοση. Μόνον ποὺ ὁ συσχετισμὸς ἄλλαξε κάθε φορὰ, ἀνάλογα μὲ τὶς καταστάσεις, τὰ ἱστορικὰ

13. J.-B. Gaignebet, «Essai sur le cheminement d'Hercule au cours de l'histoire de France», *Provence historique* 99 (1975) 119, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ γάλλος ποιητὴς τοῦ 16ου αἰ. Ronsard βρίσκει ὅτι ὑπάρχουν 18 κυπρητὲς ὁμοιώτητες ἀνάμεσα στὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸν Χριστό. Ἐτσι μπορεῖ νὰ μιλήσει κανεὶς στὴν Ἀναγέννηση γιὰ ἓναν Ἡρακλῆ χριστιανό.

14. *Αἰτ.*, σ. 114.

15. Τὸ θέμα τοῦ Ἡρακλῆ γενικότερα, ἀλλὰ καὶ τῶν συμβολισμῶν του στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἀπασχολεῖ ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴν ἱστορικὴ ἐρευνά. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ ἀκόλουθο πρόσφατο ἔργο ποὺ ἀποτυπώνει τὴν ὅλη πορεία τοῦ Ἡρακλῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας καὶ ποὺ ἀπαρτίζεται ἀπὸ σχετικὲς μελέτες καὶ εἰδολογικὴ καὶ χρονολογικὴ καταγραφή τῶν λογοτεχνικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ εἰκαστικῶν ἔργων ποὺ ἀφοροῦν στὸν ἡμίθεο ἥρωα: *Herakles / Herkules*, hrsg. von Ralph Klay und Stephen Oettermann, in Verbindung mit Karl Riha und Carsten Zelle, Basel-Frankfurt am Main, Stroemfeld / Roter Stern, 1994, τ. 1: *Metamorphosen des Heros in ihrer medialen Vielfalt*, τ. 2: *Medienhistorisches Aufriß Repertorium zur intermedialen Stoff- und Motivgeschichte*.

16. J. Jacquot, «Hercule aux revers de médailles et de jetons de la Renaissance au début du XIXe siècle», *Revue belge de numismatique* CXVII (1971) 247.

γεγονότα και τὰ πρόσωπα, ὅπως αὐτὰ τὰ ἴδια ἤθελαν νὰ παρουσιάσουν τὴν εἰκόνα τους, εἴτε ὅπως τὰ σηματοδοτοῦσε ἡ κοινὴ συνείδηση. "Ἀλλαζε, βέβαια, καὶ ἡ παράσταση τοῦ 'Ηρακλῆ. "Ἄλλοτε χρησιμοποιόταν κάποιο ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς του καί, ἄλλοτε, ἓνα ἢ περισσότερα ἀπὸ τὰ σύμβολά του.¹⁷ Εἰδικότερα, ὁ ἄθλος τοῦ 'Ηρακλῆ γιὰ νὰ ἐξοντώσει τὴν Λερναία "Υδρα φορτίζεται καὶ ἐρμηνεύεται μὲ ποικίλους τρόπους, ἀφοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων θεωρεῖται ἡ ἰδανικὴ παράσταση γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν ἀνθρώπινο ἀγῶνα σὲ πολλὰ ἐπίπεδα: τῆς ἡθικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς πολιτικῆς, τοῦ πολέμου. Μάλιστα ἡ παράσταση αὐτὴ ἀποτέλεσε προσφιλὲς θέμα στοὺς θρησκευτικοὺς πολέμους τῆς Γαλλίας· σὲ ἀναμνηστικὸ μετάλλιο γιὰ τὴ νύκτα τοῦ 'Αγίου Βαρθολομαίου ἐμφανίζεται ὁ Κάρολος Θ' ὡς 'Ηρακλῆς μὲ τὴ λεοντὴ καὶ τὸ ρόπαλο, ἕτοιμος νὰ κτυπήσει τὴν "Υδρα μὲ τέσσερα μόνο κεφάλια, τοὺς τέσσερις δηλαδὴ προτεστάντες ἡγέτες ποὺ δολοφονήθηκαν.¹⁸

Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἀπὸ νωρὶς θὰ χρησιμοποιοῦν τὶς παραστάσεις τοῦ 'Ηρακλῆ ἢ τὰ σύμβολά του γιὰ νὰ ἐξεικονίσουν τὴν ἐξουσία καὶ τὴ σοφία τους, ἐνῶ συχνά, ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα, οἱ ποιητὲς τοὺς ἐξυμνοῦν παραλληλιζοντάς τους μὲ τὸν ἀρχαῖο ἥρωα. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἂς ἀναφερθεῖ ἡ βασιλεία τοῦ 'Ερρίκου Δ' (1589-1610) ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴν ἐντονη παρουσία τοῦ 'Ηρακλῆ καὶ τῶν συμβόλων του σὲ μνημεῖα, σὲ ἀπεικονίσεις τοῦ βασιλέα, σὲ προσωπογραφίες καὶ μετάλλια. Σημαντικὴ παρουσία ἔχει εἰδικότερα τὸ ρόπαλο τοῦ 'Ηρακλῆ· σύμφωνα μὲ τὸν ἐπικήδειο λόγο τοῦ Père André Valladier στὸν 'Ερρίκο Δ',¹⁹ «δὲν ὑπῆρχε τίποτε πιὸ κοινὸ ἀπὸ τὸ ρόπαλο τοῦ 'Ηρακλῆ, ζωγραφισμένο στὶς πινακοθῆκες του, κεντημένο στοὺς χιτῶνες τῶν φρουρῶν του, χαραγμένο στὰ μετάλλιά του, διακοσμημένο μὲ σμάλτο στὰ ὅπλα, ὅπως ὁ Μέγας 'Αλέξανδρος ἐμιμεῖτο ὅσο μπορούσε τὸν μεγάλο 'Ηρακλῆ».

"Ἐνα ἄλλο παράδειγμα, ποὺ ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ, εἶναι τοῦ Λουδο-

17. *Αὐτ.*, σ. 244, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ πιὸ συχνὰ ἀπεικονιζόμενα ἐπεισόδια στὰ γαλλικὰ μετάλλια καὶ νομίσματα ἦταν ὁ 'Ηρακλῆς βρέφος ποὺ πνίγει τὰ δύο φίδια, ἡ ἐξόντωση τῆς Λερναίας "Υδρας, τὸ πνίξιμο τοῦ 'Ανταίου καὶ ὁ 'Ηρακλῆς μὲ τὸν "Ατλαντα. Σύμβολο τοῦ 'Ηρακλῆ πλὴν τοῦ ροπαλοῦ ἦταν ἡ λεοντὴ.

18. *Αὐτ.*, σ. 249.

19. *Harangue funèbre de Henry le Grand, quatriesme de ce nom, très invincible et incomparable Roy de France.*, Paris 1610, βλ. τὸ χωρίο στῆς J. Jacquiot, *ὁ.π.*, σ. 262: «qui n'avoit rien de plus commun que la massue d'Hercules, dépeinte en ses galeries, brodées aux hocquettons de ses gardes, gravées en ses médailles, esmaillés sur ses armes, comme le grand Alexandre imitoit tant qu'il pouvoit le grand Héraclès».

βίκου ΙΔ'. Στην περίπτωση αυτή ο βασιλιάς δεν αρκείται να παραλληλίστει με τον 'Ηρακλή· επιδιώκει να δείξει την υπεροχή του. Αυτό φανερώνει η επιγραφή ERIT HERCULE MAIOR στο σχετικό μετάλλιο του 1648, μετά τη συνθήκη ειρήνης του Münster, όπου εμφανίζεται ο Λουδοβίκος νικητής ως 'Ηρακλής με τη λεοντή και το ρόπαλο στο ανασηκωμένο δεξί χέρι, ενώ με το πόδι του καταβάλλει την ύδρα. Δεν χρειάζεται να απαριθμήσουμε άλλα παραδείγματα. Έχει γίνει ως έδω φανερό ότι η παράσταση του 'Ηρακλή συμβολίζει δια μέσου των αιώνων την εξουσία και τις αρετές των ηγεμόνων. Όμως, καθώς αλλάζουν οι καιροί, οι ιδέες και οι νοοτροπίες, αλλάζουν και τα σύμβολα ή τα ίδια σύμβολα χρησιμοποιούνται σε διαφορετικούς συνδυασμούς, όποτε και παρουσιάζουν διαφορετικές σηματοδοτήσεις. Στον αιώνα του Διαφωτισμού ο συμβολισμός του πολέμου και της δύναμης δεν αποτελεί πια κυρίαρχο ιδανικό, ούτε για τον βασιλιά της Γαλλίας· βρίσκουμε τότε την παράσταση του Λουδοβίκου Ις', περιτριγυρισμένου από την 'Ηδύτητα, την καλή Πίστη, τη Δικαιοσύνη και την 'Αγαθοεργία, ενώ η 'Αποκοιμισμένη Δύναμη και η 'Αγάπη της Ειρήνης αλυσοδένουν τον 'Ηρακλή, δηλαδή τον Πόλεμο.²⁰ Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με πολύ πρόσφατες μελέτες, έχειδει ότι ο 'Ηρακλής και τα σύμβολά του δεν έπαψαν ποτέ να συμβολίζουν την εξουσία, μόνο που δεν περιορίζονταν αποκλειστικά πια στο συμβολισμό της βασιλικής εξουσίας. Γενικεύοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο 'Ηρακλής εξακολουθεί να συμβολίζει την εξουσία, όποια και αν είναι αυτή.

Στην περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης οι ποικίλες εναλλαγές εξουσίας και κυρίαρχης ιδεολογίας, με τις πολύ λεπτές, κάθε φορά, αποχρώσεις τους, βρίσκουν και την ανάλογη εικαστική τους έκφραση. Όπως έχει επισημάνει ο Jean Starobinski, «οι επαναστάσεις δεν επινοούν άμέσως την εικαστική τους γλώσσα. Χρησιμοποιούν για αρκετό καιρό ακόμη μορφές που κληρονομούν από τα παλιά, την ίδια στιγμή ακριβώς που επιθυμούν να κηρύξουν την κατάπτωση του παλαιού κόσμου».²¹ Την πορεία του «επαναστατικού» 'Ηρακλή ή των διαδοχικών μεταβολών της 'Επανάστασης, μέσα από την εμβληματική παράσταση του 'Ηρακλή και του ροπάλου του ως την τελική τους ταύτιση με την νέα έννοια του λαού και της δύναμής του, μπορούμε να παρακολουθήσουμε ανάγλυφα σε χαλκο-

20. Jean-Charles Benzaken, «Hercule dans la Révolution française (1789-1799) ou les "Nouveaux travaux d'Hercule"», στον τόμο *Les Images de la Révolution Française*, Volume présenté par Michel Vovelle, Publications de la Sorbonne, 1988, σ. 203.

21. 1789. *Les emblèmes de la raison*, Flammarion, 1976, σ. 6.

Εἰκ. 1. «Ἡ Ἐλευθερία». Σχέδιο τοῦ J.-G. Moitte, χαρραγμένο ἀπὸ τὸν J. Fr. Janinet, 1792. Μουσεῖο Carnavalet, Παρίσι. (Ἀπὸ τὸ βιβλίο Claudette Hould, *L'image de la Révolution française*, Musée du Québec, 1989, σ. 360.)

γραφίες και άλλα έγχογραφήματα και ιδίως πάνω στα μετάλλια, τὰ σήματα, τὰ νομίσματα και τὰ χαρτονομίσματα, αὐτὰ ποὺ κυκλοφόρησαν στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα και ἔχουν γίνει ἀντικείμενο ἐπισταμένων μελετῶν ὡς πρὸς τὶς παραστάσεις και τὴν ἐμβληματική τους ἔννοια. Γιὰ τὸν Ἡρακλῆ εἰδικότερα ἡ βιβλιογραφία εἶναι πολὺ πλούσια.

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Βαστίλλης στὶς 14 Ἰουλίου 1789 κυκλοφορεῖ ἕνα προσιτὸ σὲ ὅλους μετάλλιο ἀπὸ κασσίτερο μετὰ τὴν ἀπεικόνιση δύο ροπάλων τοῦ Ἡρακλῆ δεμένων μαζί χιαστί· συμβολίζουν τὴν ἐνότητα τοῦ Ἔθνους ποὺ ἀποτελεῖ και τὴ δύναμή του. Κατὰ συνεκδοχή, λοιπόν, ὁ Ἡρακλῆς ἐκπροσωπώντας τὴ δύναμη τοῦ Ἐθνους καταβάλλει τὸ σύμβολο τοῦ δεσποτισμοῦ και τῆς τυραννίας, τὸ φρούριο τῆς Βαστίλλης. Ὅπως εἶναι φανερό, πρόκειται γιὰ μιὰ λαϊκὴ προσαρμογὴ τοῦ ἄθλου τῆς Λερναίας Ὑδρας. Ὁ συμβολισμὸς αὐτὸς ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ἐπιβλήθηκε ἀμέσως, ἀλλὰ χρησιμοποιόταν παράλληλα μετὰ ἄλλες παραστάσεις μετὰ ἐπιγραφές, ποὺ ἀναφέρονται στὴ δύναμη, τὴν ἐνότητα και τὴν ἐλευθερία.²² Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ἐδῶ ὅτι ἰσχυρότερη θέση ἀρχίζει νὰ ἔχει τὸ ρόπαλο. Τὸ βρίσκουμε τώρα και σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν παράσταση τῆς Ἐλευθερίας (εἰκ. 1). Ἡ Ἐλευθερία ἔχει ἀντικαταστήσει τὴν προσωπογραφία τοῦ Λουδοβίκου Ιϛ' στὴ σφραγίδα τοῦ κράτους μετὰ τὶς 10 Αὐγούστου και συνεχίζει μετὰ διαφορετικὲς ἐξεικονίσεις νὰ κατέχει αὐτὴν τὴ θέση ὡς τὴν Αὐτοκρατορικὴ περίοδο. Ἀλλοτε μετὰ τὴ λόγχη ποὺ ἔφερε στὴν ἄκρη τὸν φρυγικὸ σκούφο, σύμβολο τῶν ἀπελευθέρων σκλάβων, ἄλλοτε μετὰ τὸ πηδάλιο τοῦ ὁποῖου ὁ ἄξονας ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὴ δέσμη και τέλος μετὰ στρατευμένη, ὅπλισμένη μετὰ τὸ ρόπαλο ἢ περιτριγυρισμένη ἀπὸ διάφορα ὅπλα. Τέσσερις μῆνες, μάλιστα, πρὶν ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς μοναρχίας παριστάνεται καθιστὴ σὲ ἄρμα μετὰ τὸ ρόπαλο στὸ χέρι, ἐνῶ ταυτόχρονα συνεχίζονται οἱ παραστάσεις τοῦ Ἡρακλῆ μετὰ τὸ ρόπαλο. Ἀπὸ βοήθους τοῦ βασιλιᾶ τρέπεται τώρα σὲ ὑποστηρικτὴ τῆς λαϊκῆς θέλησης· ἡ παράστασή του βρίσκει σὲ χαλκογραφίες τῆς ἄλωσης τῆς Βαστίλλης, σὲ ποικίλα διπλώματα και στὶς σημαίες τῆς Ἐθνοφρουρᾶς· ἀκόμα ὁ ἄθλος του μετὰ τὴ Λερναία Ὑδρα χρησιμοποιήθηκε ὡς σφραγίδα ποὺ ἐπικύρωνε τὰ χαρτονομίσματα.²³

22. J.-Ch. Benzaken, ὁ.π., σ. 203-204. Σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ Ἡρακλῆς, ὡς βρέφος ποὺ στραγγαλίζει τοὺς δύο ὄφεις, πρωτοεμφανίζεται σὲ μετάλλιο ποὺ χάραχθηκε τὸ 1782 μετὰ τὴν ἐμπνευση και παραγγελία τοῦ Βενιαμὶν Φραγκλίνου· συμβολίζει, στὰ πλαίσια τῆς ἀμερικανικῆς ἐπανάστασης, τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖς τῆς Ἀμερικῆς και τὶς ἥττες τῶν Ἀγγλων.

23. James A. Leith, *Le symbolisme Montagnard en l'an II, L'Image de*

Όμως, καθώς αναδεικνύεται όλοένα περισσότερο ή λαϊκή δύναμη, χρειάζόταν και αυτή τόν συμβολισμό της. Τότε άκριβώς ό Έρακλῆς θά φθάσει νά προσωποποιήσει τή νέα έξουσία, τόν ἴδιο τόν Λαό. Ἡ εἰκόνα του θά τεθεῖ στό πιό αντιπροσωπευτικό κείμενο τῆς Ἐπανάστασης: στή Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί ἀκόμα στά καλενδάρια πού εἶχαν εὐρύτατη διάδοση, στά παιδικά βιβλία καί στίς διακοσμήσεις τῶν διαφόρων ἐορτῶν.²⁴ Καθώς τά πράγματα τρέπονται ὅλο καί περισσότερο πρὸς τόν ριζοσπαστισμό καί ἡ στάση τῶν ἐπαναστατῶν σκληραίνει —θυμίζουμε τῇ 10 brumaire (30-31 Ὀκτωβρίου 1793), ὅταν δικάζονται καί ἐκτελοῦνται οἱ μετριοπαθέστεροι Γιρονδῖνοι— θά μπορούσαμε νά ποῦμε σχηματικά ὅτι ὁ συμβολισμός τοῦ Ἑρακλῆ με τὸ ρόπαλό του ἰσχυροποιεῖται καί ἐπιβάλλεται. Τότε ὁ καλλιτέχνης-βουλευτής Jacques-Louis David προτείνει στή Συνέλευση τὴν ἀνέγερση ἑνὸς κολοσσιαίου

Εἰκ. 2. Χαρακτικό ἐπιγραφόμενο «Le Peuple mangeur de Rois» (Ο βασιλοφάγος Λαός), Μουσείο Carnavalet, Παρίσι. (Φωτογραφία τῆς Lynn Hunt στό βιβλίο της *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, Univ. of California Press, 1984, σ. 108.)

la Révolution Française, dirigé par Michel Vovelle, vol. I, Pergamon Press, 1989, σ. 269-270. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι πρόκειται γιά χαρτονομίσματα (assignats) πού κυκλοφόρησαν κατὰ τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση με ἐγγύηση τίς ἐθνικὲς γαῖες.

24. Αὐτόθι.

αγάλματος που θα αντιπροσώπευε τον γαλλικό λαό. Δέκα μέρες αργότερα ή Συνέλευση ψηφίζει το άγαλμα αυτό να αποτελέσει το θέμα της σφραγίδας του κράτους. Με αυτήν την απόφαση είχαν, δηλαδή, επιλέξει ως σύμβολο της ριζοσπαστικής Δημοκρατίας τον 'Ηρακλή,²⁵ που κατακτᾷ πιά δυναμικά τον χώρο της γαλλικής ἐμβληματικής. 'Ο γιγαντόσωμος 'Ηρακλής συμβολίζει τον γαλλικό λαό, που ἔχει καταλύσει τον δεσποτισμό και την τυραννία, τὸ ρόπαλό του τὴ λαϊκὴ δύναμη καὶ ἐξουσία (εἰκ. 2). Ἔχουμε νὰ κάνουμε τώρα μὲ ἕνα σύμβολο κοινωνικῶν ἀγώνων, ἕνα σύμβολο που ἐκπροσωποῦσε τὴ συλλογικὴ λαϊκὴ δύναμη καὶ συνάμα ἐξέφραζε τὴ θέληση τῶν ριζοσπαστῶν νὰ ἀποκτήσουν ἕνα καινούριο πολιτισμικὸ πλαίσιο που θὰ ἀπέριπτε κάθε προηγούμενο χριστιανικό.²⁶

Δὲν εἶναι δυνατό νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς καὶ τὴν σχετικὴ τεκμηρίωση που προσφέρουν οἱ μελέτες τῆς Lynn Hunt καὶ τοῦ James Leith, που ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ θέμα τῆς ριζοσπαστικῆς εἰκονιστικῆς στὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ τῶν συμβολισμῶν που υἱοθέτησαν οἱ 'Ορεινοὶ τὸ ἔτος II. Ἄν καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς στὶς πλούσιες πληροφορικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς ἐργασίες τους, σχετικὰ μὲ τὴ διαμόρφωση, ἐξέλιξη καὶ τύχη τοῦ νέου συμβόλου, τὸ δέχονται ἀπόλυτα ὡς ἔκφραση τοῦ ριζοσπαστισμοῦ, δὲν ἔχουν ταυτότητα ἀπόψεων σὲ ὅλα τὰ σημεία. 'Ο Leith διαφωνεῖ μὲ τὶς θέσεις τῆς Hunt στὰ ἐρμηνευτικὰ τοῦ ἀγάλματος καὶ εἰδικότερα μὲ τὴν ἐρμηνεία τῆς φύσης τοῦ 'Ηρακλεῖ, ὅπως ἐπρόκειτο νὰ παρασταθεῖ σύμφωνα μὲ τὰ ἱχνογραφήματα τοῦ Δαβίδ, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὶς λέξεις «Φῶτα» (Lumières), «Φύση», «Ἀλήθεια», «Δύναμη», «Θάρρος» καὶ «Ἐργασία», που εἶχε ὀρίσει ὁ καλλιτέχνης νὰ χαραχθοῦν πάνω στὸ ἄγαλμα. Γιὰ τὴν Hunt ὁ 'Ηρακλεῖς τοῦ Δαβίδ εἶναι ἕνα ἄτομο δυνατό, ἀλλὰ ἡλίθιο, που φέρνει τὰ φῶτα καὶ τὴν ἀλήθεια ὅχι μέσα ἀπὸ τὴ διανόηση καὶ ἐξυπνάδα, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὴ δύναμη, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐργασία. Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕνα παλαιὸ σύμβολο, τὸ ὁποῖο ξαναπῆρε ζωὴ καὶ μεταμορφώθηκε σὲ ἕνα νέο ἰσχυρὸ ἐμβλημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρεπερτορίου.²⁷ Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ ξένιζε τοὺς ἐπαναστάτες, οὔτε λί-

25. Lynn Hunt, «Hercules and the Radical Image in the French Revolution», *Representations* 1/2 (Ἰανουάριος 1983) 99.

26. *Αὐτ.*, σ. 102.

27. Στὸ μεγάλο λεξικὸ τῆς εἰκονολογίας *Iconologie ou Traité de la Science des Allégories à l'usage des Artistes en 350 Figures, Gravées d'après les dessins de M.M. Gravelot et Cochin; avec les explications relatives à chaque sujet*,

γο ἀργότερα τοὺς πιὸ ριζοσπαστικούς· ἂν καὶ σύμβολο τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἡ ἡράκλεια μεταφορᾷ φαίνεται νὰ διατήρησε στὴ συνείδηση τῶν καλλιεργημένων ἀνθρώπων τὴν εἰκόνα τῆς δύναμης.²⁸ Καὶ αὐτὴν τὴ δύναμη τὴν κατεῖχε τώρα ὁ Λαός.

Στὴ μεταριζοσπαστικὴ περίοδο, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου, οἱ βουλευτὲς ἀναζήτησαν ἄλλα σύμβολα, πιὸ ἀφηρημένα. Ὁ Ὁρακλῆς, παρόλο ποὺ δὲν κατέλαβε ποτὲ τὴ θέση τοῦ στὴν κρατικὴ σφραγίδα, δὲν ἀτόνησε ἐντελῶς ὡς σύμβολο. Τὸν βρίσκουμε στὰ ἀργυρὰ νομίσματα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Ἐνωσι καὶ Δύναμη». Μὲ τὸν καιρὸ ἀλλάζει καὶ ἡ εἰκόνα του· δὲν κραδαίνει πιά τὸ ἀπειλητικὸ ρόπαλο τῆς λαϊκῆς δύναμης, οὔτε βαστάει στὸ στιβαρό του χέρι τὰ ἀγαλματίδια ποὺ ἀπεικονίζουν τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὴν Ἰσότητά. Τὶς παραστέκεται τώρα προστατευτικὰ καὶ σιγὰ σιγὰ ἡ εἰκόνα τοῦ μεταμορφώνεται, καθὼς ἐπιζητεῖται μιὰ παράσταση πιὸ ἡρεμῆ, πιὸ εἰρηνικὴ τῆς Ἐλευθερίας-Εὐημερίας.²⁹ Ἀπὸ μιὰ στατιστικὴ ποὺ ἔγινε στὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς, ὅπου καταγράφονται χρονολογικὰ οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ὁρακλῆ «ἡρεμοῦ» καὶ τοῦ Ὁρακλῆ «δραστήριου», συμπεραίνονται τὰ ἀκόλουθα: στὴ ριζοσπαστικὴ περίοδο κυκλοφόρησαν δύο νομίσματα γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσι καὶ ἕξι γιὰ τὴ δεύτερη, ἐνῶ μετὰ τὴν Θερινὴν, δηλαδὴ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1794, κυκλοφόρησαν 5 μὲ θέμα τὸν Ὁρακλῆ ἡρεμο καὶ 2 μὲ τὸν Ὁρακλῆ ἐνεργητικό.³⁰ Εἶναι φανερό ὅτι οἱ ἀναλογίες ἀντιστράφηκαν. Ὡς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ὁ ἄθλος τοῦ ἥρωα (τῆ τοῦ στρατηλάτη) μὲ τὴ Λερναία Ὑδρὰ ξαναζωντανεῖται πρὸς στιγμὴν γιὰ νὰ μνημονεύσει τὴ νίκη τοῦ Βοναπάρτη, οὐσιαστικὰ τοῦ γαλλικοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ, στὸ Mille-simo τῆς Ἰταλίας.³¹

Ἄν ἀναφερθῇκαμε μὲ τόσες λεπτομέρειες στὴν πορεία τοῦ Ὁρακλῆ καὶ τοῦ ροπάλου τοῦ στὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τῆς Γαλλίας εἶναι γιὰτὶ ἀναζητήσαμε σ' αὐτὸν τὸν χῶρο —τὸν χῶρο δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε ἀντλήσει ὁ Ρήγας καὶ τὶς ιδέες του καὶ τὰ ἄλλα πρότυπά του, κείμενα ἢ σύμβολα— τὸ πρότυπο τοῦ σήματος ποὺ θέλησε νὰ διαδώσει σὲ ὅλον τὸν

Παρίσι [1791], ὁ Ὁρακλῆς ἐμφανίζεται στὰ λήμματα «Θάρος» καὶ «Δύναμη», βλ. L. Hunt, «Hercules and the Radical Image...», ὁ.π., σ. 105 καὶ 115 σημ. 34.

28. *Αὐτ.*, σ. 104, 106.

29. *Αὐτ.*, σ. 110.

30. Βλ. J.-Ch. Benzaken, ὁ.π., σ. 211.

31. *Αὐτ.*, σ. 212 καὶ J. Jacquiot, ὁ.π., σ. 252-253, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στὴν πίσω ὀψὲς τοῦ νόμισμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴ LE PEUPLE FRANÇAIS A L'ARMÉE D'ITALIE.

έλληνισμός. Βλέπουμε τώρα πια ότι το ρόπαλο στην εποχή αυτή δεν συμβολίζει μόνο την ελληνική αλήθεια, τους εθνικούς πόθους. Παράλληλα με τον εθνικό συμβολισμό, έχει αποκτήσει μια νέα φόρτιση, κοινωνική, που άσφαλως θα γνώριζε ο Ρήγας όταν το επέλεξε ως έμβλημα του ριζοσπαστικού του κινήματος στον βαλκανικό χώρο.

Πρώιμος αναγνώστης του Montesquieu και άσφαλως θαυμαστής του, αφού είχε κιόλας αρχίσει να μεταφράζει το *Πνεῦμα τῶν Νόμων* «πρὸς ὄφελος τοῦ γένους», ο Ρήγας από νωρίς φαίνεται να ὀδηγήθηκε ιδεολογικά πρὸς τὸν ιακωβινικό ριζοσπαστισμό.³² Τὸ δείχνει ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ δημοκρατικό πολίτευμα, τὸ ἀποδεικνύουν οἱ πράξεις του γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῶν τῶν προσδοκιῶν. Οἱ ἱστορικά τεκμηριωμένες διασυνδέσεις, γνωριμίες καὶ φιλίες του, ἄλλωστε, με τοὺς ἐπαναστατικούς κύκλους τῆς διασποράς, με Γάλλους πράκτορες στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ με βαλκάνιους ἢ ἄλλους κεντροευρωπαίους «ιακωβίνους» — ἔτσι δὲν ἀποκαλοῦσαν οἱ ἀρχεῖς ὅσους ἦταν ὑποπτοὶ γιὰ φιλογαλλικά αἰσθήματα; — καὶ ἐπιπρόσθετα ἡ ἄρτια ἐνημέρωση γιὰ τὰ γεγονότα τῆς γαλλικῆς «μεταβολῆς», οἱ μαρτυρίες ὅτι γνώριζε τὰ κείμενα τῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν γαλλικῶν συνταγμάτων τοῦ 1793 καὶ τοῦ 1795, αφού τὰ μιμήθηκε ἢ τὰ χρησιμοποίησε τόσο πιστά, τὰ τραγούδια καὶ ἐμβατήρια τῆς νέας Γαλλίας καὶ ὅ,τι ἄλλο σχετικό, δὲν ἀφήνουν, πιστεύω, καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ρήγας θὰ εἶχε πληροφορηθεῖ γιὰ τὸ νέο σύμβολο ποὺ ἐκπροσώπησε κυρίως στὰ χρόνια 1793-1794 τὸν γαλλικό Λαὸ καὶ τὴν ἐξουσία του, τὸν Ἡρακλῆ με τὸ ρόπαλό του. Σ' αὐτὸν τὸν ιδεολογικό χώρο, σ' αὐτὰ τὰ κείμενα πρέπει νὰ βρῆκε τὰ εἰκονογραφικά του πρότυπα. Παραμένει, ὡστόσο, ἓνα τελευταῖο ζητούμενο: πότε καὶ ἀπὸ ποιά πηγή ἀκριβῶς ἄντλησε τὴ δική του ἐμπνευση. Λεῖπει ἀκόμα αὐτὸς ὁ μικρὸς κρίκος τῆς ἀλυσίδας γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ὁ κύκλος τῶν ἀναζητήσεών μας.

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΑΙΑ

32. Βλ. στοῦ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη*, Διάττων [1990], τὸ κεφ. Γ' «Ὁ βαλκανικὸς ριζοσπαστισμὸς» καὶ εἰδικότερα τίς σ. 118-119.